

© *Наталія ОСЬМАК*

**ВИСТУП НА СВЯТКУВАННІ 80-ї РІЧНИЦІ
ІІІ НАДЗВИЧАЙНОГО ВЕЛИКОГО ЗБОРУ ОУН
25 СЕРПНЯ 2023 р. НА х. ВЕСНІВКА**

Шановне товариство! Вітаю всіх, хто присвятив цей день свого життя вшануванню історичної події, яка відбулася 80 років тому на землі, де ми зараз стоїмо, а саме ІІІ Надзвичайного великого збору ОУН, та пам'яті його творців.

Із перспективи років подія бачиться виокремленою в історії України, та насправді це ще одна ланка в ланцюгові боротьби за Українську державу! Для мене, Наталки Осьмак, це місце, де моя доля зробила поворот від дівчинки, народженої в центрі м. Київ, до юнки, яка виросла в Карпатах, у гірському бойківському с. Підбуж, що за Австрії було курортним повітовим містечком. Я росла в 1940–1950-ті рр., у час брутального утвердження московської окупації, і на протистояння їй сформувалась українкою: в українській мові, бойківській також, як струмочку української літературної мови, у звичаях, святах, піснях. Я природно відчувала, а потім усвідомлювала, що є ми – українці – і вони – москалі, вороги, які прибули до нас із Московщини. Їхня мова, вимова виказувала їх. І їхня зброя, їхні дії: вивезення цілих родин у Сибір і в північну тундру, розстріли та облави, тюрми, грабунки – лице Московщини. Нині, в ці місяці, дні, хвилини, миті, бачимо все те саме.

А долю цю вибрав для мене батько – Кирило Осьмак. Це місце, х. Веснівка, і для нього стало визначальним. Звідси почалася його дорога до постаті президента УГВР.

Вивчаючи слідчу справу 1944–1948 рр., а вона була вже четверта в його стражденному житті, я звернула увагу на батькові свідчення про зустріч у травні 1942 р. з членом похідної групи ОУН на псевдо «Володимир Орлович». За цим найменням ховався Мирослав Прокоп, член Проводу ОУН(р).

Маю сказати, що Кирило Осьмак, який після прийняття вояками УПА (три сотні й дві охоронні чоти, загалом 520 вояків) присяги за текстом, ухваленим УГВР 5 серпня 1944 р., що відбулося між с. Свидник і Ластівка на Турківщині, рухався на схід разом із Дмитром Грицаєм («Перебийніс») – шефом Головного штабу УПА – та з охоронною чотою референта військово-політичних видань

Михайла Медведя («Кремень», «Карпович», «Чичкевич») на зустріч із Романом Шухевичем. 23 (25) серпня 1944 р. на гірському хребті Ямельницький Діл біля с. Орів на Сколівщині стався бій між ними та якоюсь частиною Червоної армії, що просувалася на захід. Багато стрільців загинуло, а Кирило Осьмак зазнав важкого поранення. Лініями зв'язку був доправлений до с. Дорожів на Дрогобиччині.

12 вересня 1944 р. в селі була облава – «чекістско-військова операція» НКВД. Кирила Осьмака заарештували під ім'ям Коваля Івана Пилиповича: мав при собі лише довідку на таке ім'я від старости с. Дорожів та невеличку й дуже понівечену світлину, завбільшки як для паспорта. Його особисту зброю – пістолет ТТ і п'ять патронів – пізніше знайшла господиня хати, де перебував «п. Магістр» (так його називали) в стайні під підлогою. Пістолет і патрони потім забрали хлопці з УПА.

На слідстві в Дрогобицькій слідчій тюрмі (Стрийська, 3) казав, що народився в м. Скалат, житель м. Тернопіль, бухгалтер. Тернопільщину він знав, бо працював тут під час Першої світової війни в харчовому загоні Земського союзу Південно-Західного фронту. Стверджував, що є польським підданим. А коли слідчий запитав, чому себе ним вважає, – сказав, що після того, як ці українські землі Польщі приєднали до СРСР, це не було визнано конференцією всіх держав. Такої легенди тримався, попри тортури, два з половиною роки, рятуючи нас із мамою, бо ми в той час мешкали в с. Підбуж, що за 30 км від м. Дрогобич. Назвав своє справжнє ім'я 25 серпня 1947 р. о 23:40 на допиті в Київській слідчій тюрмі, куди його етапували з м. Дрогобич, тобто через три роки після арешту. І відтоді почав розповідати правдиву історію української державницько-визвольної боротьби. Як я згодом зрозуміла – щоб ця боротьба була записана на папері.

Про це батько свідчив так (переклад із російської автора).

«Наприкінці червня чи на початку липня 1942 року до мене в контору Всеукраїнського союзу кооперативів за паролем прийшов невідомий, який назвався Володимиром Орловичем. Він знав про мої самостійницькі погляди й зацікавлення діяльністю ОУН, тому докладно розповів мені про історію ОУН, про бандерівське й мельниківське розгалуження цієї організації та про боротьбу, яку оунівці ведуть за створення Самостійної України.

Ідея організації всеукраїнського органу для боротьби за Українську самостійну державу виникла в мене ще в першій половині 1942 року, коли я співпрацював із мельниківцями. (Ідеться про УНРаду, створену в Києві 5 жовтня 1941 р. Головою УНРади став ректор Київської політехніки, професор Микола Величківський. Пізніше він написав дуже цікаві спомини: "Сумні часи німецької окупації"). Із цією метою в травні 1942 року я написав Декларацію "В єднанні сила нації", в якій звертався до всіх політичних українських організацій, закликаючи їх до об'єднання на ґрунті мінімальної політичної платформи, а саме: Суверенна держава має бути лише національною, забезпечувати українській нації право на свою мову, культуру й економіку. Я познайомив "Володимира" зі своєю Декларацією і пояснив, що нині до ОУН не всі бажають залучатися як до організації

вужького спрямування, а на основі моєї Декларації об'єднуватися можуть усі, хто тільки любить Україну.

Однак "Володимир" тоді не погодився з моїми міркуваннями, сказавши, що ОУН на Сході спирається на молоді кадри, які ще не є оунівцями-професіоналами. А для єдності націоналістів треба, щоб ОУН на Сході розвинулася так, як на Заході, й була авторитетною серед населення».

Таке різне ставлення до принципів побудови самостійної держави я розцінила як наслідок виховання в різних частинах України: Кирило Осьмак – у підросійській Україні, Мирослав Прокоп – у польській. Я про це розпитувала самого Мирослава Прокопа, коли ми з ним спілкувались у травні – червні 1996 р., але зрозумілої мені відповіді не отримала. А причина була в тому, що він говорив так, як вимагали ідеї, закладені в інструкції «Боротьба й діяльність ОУН під час війни», укладеній Проводом ОУН (правдоподібно) у квітні – травні 1941 р. Із такими інструкціями йшли в Україну похідні групи бандерівського крила організації. На їхній підставі члени похідних груп намагалися впроваджувати відповідну ідеологію. До речі, Інструкція була «для внутрішнього вжитку». Може, тому про неї нині й не згадують. Про що ж, зокрема, там ідеться?

Інструкція «Боротьба й діяльність ОУН під час війни» визначала «генеральну лінію» на ЗУЗ так: «Перебираємо всю політичну владу ми безподільно... Других ангажуємо до співпраці й помочі, але під нашою кермою. В адміністрацію, господарське життя, військо, міліцію... даємо своїх керівників, чи політорганізаторів, які беруть собі до помочі фахівців. На першому плані мусимо розбудувати політичну організацію ОУН». Ставлення до політичних конкурентів визначав розділ документа під назвою «Інструкція безпеки»: «Ліквідувати, примінюючи відповідні санкції, всі спроби творення в терені неоунівських клітин. Провідних організаторів згаданих клітин уважати за провокаторів. Особливу увагу звернути на "мельниківців"».

У розділі «Пропагандивні вказівки» наполегливо підкреслюється: «Справедливість в Україні заведе тільки українська народна влада, в обороні якої стоїть і завжди стоятиме ОУН за вказівками ОУН під проводом Степана Бандери. Перевести з наказу ОУН під проводом Бандери присягу всіх приявних на вірність Українській Державі аж до смерти...».

У міжвоєнній Європі такі принципи, як в ідеології ОУН, – тоталітарні, авторитарні, вождистські – були принципами й решти політичних організацій. Отже, на Велику Україну прийшли молоді (віком 30–40 років) націоналісти, сформовані на Заході України, що був у складі Польщі. Видатна діячка націоналістичного руху Дарія Ребет згадувала: «Ми всі – вихованці авторитарного націоналізму донцовського типу. У ньому разом з особистим дозріванням проходило й завершення політичної думки».

На Великій Україні вони зустрілися зі старшою генерацією наддніпрянців, носіїв інституційного досвіду українського парламентаризму й української

державності 1917–1921 р. Вона не сприйняла авторитарного вождизму, при-
таманного ОУН під проводом Степана Бандери. І коли фронт Другої світової
війни повернув на захід, і разом з ним поверталися члени похідних груп, які
залишилися живими, вони принесли розуміння цього несприйняття. Зиновій
Марцюк, член похідної групи ОУН, делегат III НВЗ, розмірковує: «До вибуху
Другої світової війни ОУН діяла на західноукраїнських землях і формувалася
на протипольському відтинку боротьби. З просуванням лінії німецько-радян-
ського фронту на Схід рухалися і Похідні групи ОУН(б), які мали перед собою
завдання (у тому числі) відшукувати учасників визвольних змагань українців
1917–1921 років, нав'язувати з ними контакти для формування ширшого само-
стійницького середовища.

Таким людям з Наддніпрянщини та Сходу й Півдня України імпонувала
організована боротьба ОУН за самостійну державу. Але в питанні майбутнього
устрою вони не хотіли на місце компартії ставити нацпартію, вони засадничо
стояли на демократичних принципах державного будівництва. Так що тепер,
коли сфера діяльності ОУН поширювалася й на східні терени України, вона
мусила узгляднювати позиції національних і прихильних елементів Наддніпрян-
щини, коли б хотіла їх включити в боротьбу за майбутню Українську Самостійну
Соборну Державу».

На такому психологічному тлі в серпні 1943 р. відбувся III НВЗ ОУН – на
окупованій німцями українській території, в екстремальних умовах воєнного
лихоліття. Делегатами Збору стали люди, які знали одне одного по довгій праці
в ОУН і тривалій протипольській та протинімецькій боротьбі. Більшість із них
були 30–40-річними.

Зиновій Марцюк, делегат Збору, фінансист, тодішній фінансовий референт
Проводу ОУН, розповідав, що учасники з'їхалися до місця нарад в умовах пиль-
ної конспірації і розміщувалися в імпровізованому «залі засідань» на в'язанках
із соломи. Над президією було вивішено урочисто прибраний українським руш-
ником портрет Тараса Шевченка, поета й духовного провідника нашого народу.

П'ять днів тривала напружена робота делегатів III НВЗ ОУН, серед яких
були й наддніпрянці – ті, з ким зустрічалися члени похідних груп, ідучи в Цен-
тральну Україну творити українську цивільну адміністрацію. Це представники
старшої генерації, з великим громадським політичним та парламентарним досві-
дом, думка яких була важливою й авторитетною в середовищі тих, хто прагнув
відродити Українську державу. Був серед них і Кирило Осьмак, найстарший із
делегатів, на той час 53-річний. Про це згадує Дарія Ребет, яка, зокрема, працю-
вала в програмовій комісії, маючи вплив на формування постанов III НВЗ ОУН.
З усіх присутніх на з'їзді їй найбільше запам'яталися представники зі Східної
України. Серед них вона виділила Кирила Осьмака, Василя Потішка та Івана Вов-
чука, які активно долучилися до підпільної праці ОУН. У самій атмосфері Збору
відчувалися певні ментальні розбіжності між представниками різних частин

України, спричинені багатомісячним входженням до різних імперій. До речі, саме Дарія Ребет запропонувала кандидатуру Кирила Осьмака на пост президента УГВР на Великому зборі 15 липня 1944 р.

За плечами Кирила Осьмака було довге громадсько-політичне життя. Учасник Першої світової війни – служив на Тернопіллі в Харчовому загоні Всеросійського Земського союзу Південно-Західного фронту; м. Тернопіль, Збараж, Скалат, с. Гримайлів – місця його служби в 1915–1916 рр. Був серед тих, хто в березні 1917 р. створив Українську Центральну Раду – тимчасовий парламент України. Від 1917 р. працював у Генеральному секретаріаті земельних справ, завідував видавничим відділом. Із початку 1925 р. в Інституті української наукової мови Всеукраїнської академії наук був редактором словника української сільсько-господарської термінології (за освітою – інженер-агроном). Тричі був репресований. Російська тюрма й концтабір на промороженій півночі Росії, де прокладали залізницю Пінюг – Сиктивкар (що так і не була побудована), – покарання за те, що був українцем, відстоював і розвивав українську мову («Занимався контрреволюционной деятельностью: употреблял украинские слова, не похожие на русские». Це в українських словниках!). Український учений-аграрій, громадський та політичний діяч національного відродження, президент Української головної визвольної ради, борець за незалежність України у ХХ ст.

Загалом делегатами ІІІ НВЗ були 23 діячі першого ряду борців за Українську державу. Серед них:

Роман Шухевич – голова Проводу ОУН, головний командир УПА;

Микола Арсенич – творець військової контррозвідки – СБ ОУН;

Яків Бусел – політичний діяч, публіцист, член Проводу ОУН, заступник провідника ОУН і заступник командира УПА-Північ, начальник політвідділу Головного військового штабу (ГВШ) УПА (1944–1945 рр.);

Ростислав Волошин – заступник Головного командира УПА, головував на ІІІ НВЗ ОУН, генеральний секретар внутрішніх справ УГВР;

Дмитро Грицай – український політичний і військовий діяч, референт Крайової езекутиви ОУН на ЗУЗ у 1933–1934 рр., генерал-хорунжий УПА, від січня 1944 р. начальник ГВШ;

Роман Кравчук – один з організаторів ІІІ НВЗ ОУН, організаційний референт Проводу ОУН (1942–1951 рр.), крайовий провідник ОУН ЗУЗ (грудень 1943 р. – 1951 р.), голова Президіальної колегії УГВР (1950–1951 рр.), член Головної команди УПА;

Василь Кук – український військовий діяч, один із керівників українського національно-визвольного руху, генерал-хорунжий, командир УПА-Південь, другий голова Генерального секретаріату УГВР (1950–1954 рр.), головнокомандувач УПА (1950–1954 рр., після загибелі Романа Шухевича 5 березня 1950 р.);

Зиновій Марцюк – фінансовий референт Проводу ОУН, займався грошовими зборами на допомогу організованій визвольній боротьбі під очільництвом ОУН, УПА, УГВР;

Дарія Ребет – політична і громадська діячка, публіцистка, за фахом – правник. Голова Проводу ОУН(з) (1979–1991 рр.). Дружина Лева Ребета.

ІІІ НВЗ ОУН відійшов від тоталітарної вождистської ідеології, схилившись до демократизації. Саме завдяки цьому формувалася традиція модерного українського демократичного націоналізму. Зиновій Марцюк згадує: «На Третьому НВЗ ОУН ніхто не обороняв позицій інтегрального націоналізму, й цей Збір декларативно прийняв демократичну програму. Не могла бути ця демократія самою одною ухвалою обдумана і доведена до логічного кінця, але сам відхід від інтегрального націоналізму ставив цілу концепцію визвольної боротьби у нову площину...».

Хочу окремо наголосити, що головним рушієм тих демократичних процесів став Роман Шухевич, у житті якого ІІІ НВЗ ОУН відіграв дуже важливу роль.

І це не дивно. Адже Роман Шухевич був нащадком одного з галицьких родів, які протягом ХІХ ст. сприяли українському національному відродженню. Із цього роду вийшла когорта політичних, культурно-громадських та військових діячів, які формували модерну українську націю і боролися за її державність. Шухевич добре розумів, що лише ДЕРЖАВА дасть українській нації змогу зберегти й утвердити себе.

ІІІ НВЗ ОУН сприяв формуванню в його характері найкращих рис політика та військовика, на що вказують слова Омеляна Логуша, делегата Збору: він «не йшов за ніякими крайностями», «не був скептиком серед екзальтованих – і політиків, і військовиків», завжди намагався знайти «межу між теорією і практикою, між уявленням, вірою і конкретною дійсністю».

Дарія Ребет також зазначала, що Роман Шухевич не належав «до безкомпромісових людей», «не виявляв вузькопартійних амбіцій», і характеризувала його як «конструктивного політика реального мислення».

Перекопати делегатів Збору схилити ідеологію ОУН у бік демократії було, очевидно, непросто. Це зумів зробити Роман Шухевич – силою свого стратегічного розуміння часу теперішнього та майбутнього. Він переконав делегатів ІІІ НВЗ ОУН у необхідності демократизувати політичні та ідеологічні засади організації, зробити їх зрозумілими і прийнятними для самостійницьких елементів Наддніпрянської України.

Знову повертаюся до роздумів Дарії Ребет про перехід до демократичного націоналізму: «Поступова еволюція політичної думки довела до змін, які були дуже радикальні: від щораз гострішого партократичного тоталітаризму до демократизму – це був крутий психологічний поворот, особистий психологічний злам. Він не був накинтий, він був у нас народжений. Це був феномен, що зраховується до зламів, які істотно визначають шлях особистості».

Продовженням руху до демократичного націоналізму стало створення Української головної визвольної ради. На базі цього демократичного націоналізму постали три державницькі документи: Устрій УГВР, Платформа УГВР і Універсал УГВР. Також була затверджена Присяга вояка УПА.

Президентом УГВР Великий збір обрав Кирила Осьмака. Імовірно, тому що саме він міг найкраще поєднати дві традиції українського національно-визвольного руху, будучи уособленням тяглості державницької традиції від Української Центральної Ради та Української Народної Республіки до УГВР та відновленої Української держави, а також близькості Сходу й Заходу України.

Важливу роль в обранні Кирила Осьмака, безперечно, відіграв надзвичайно високий авторитет Романа Шухевича. У 1948 р. він написав у статті «До генези Української Головної Визвольної Ради»: «Урочиста тиша запанувала на залі нарад, коли Голова Президії УГВР станув перед Головою Великого збору УГВР, поклав руку на український державний герб та почав повторювати слова присяги... То присягав Президент України перед усім українським народом».

Із відстані 79 років до нас дійшли слова Присяги УГВР.

«Ми, Українська Головна Визвольна Рада, присягаємо Тобі, Український Народе:

Наша мета – Українська Самостійна Соборна Держава на українських етнографічних землях.

Наш шлях – революційно-визвольна боротьба проти всіх займанців і гнобителів українського народу.

Будемо боротись за те, щоб Ти, Український Народе, був володарем на своїй землі.

На вівтарі цієї боротьби кладемо свою працю і своє життя.

15 липня 1944 р.».

Джерела та література:

1. *Літопис УПА. – Т. 41. Кирило Осьмак – президент УГВР: Документи і матеріали* / Редактори Наталка Осьмак та Петро Й. Потічний. – Торонто – Львів: Літопис УПА, 2004.
2. *Літопис УПА. – Т. 26. Українська Головна Визвольна Рада: Документи, офіційні публікації, матеріали. – Книга четверта: Документи і спогади* / Зібрав Євген Штендера. Редактор Петро Й. Потічний. – Торонто – Львів: Літопис УПА, 2001.
3. *Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945.* – Київ – Торонто, 2007.
4. *Ребет Дарія. Спогади.* – Львів: Манускрипт-Львів, 2018.
5. *Панченко Олександр. Із архіву Марцюка. Фінанси, Крайові позиції ОУН і УГВР. Збірка на фонд УПА й акції ЗП УГВР. Допомога українським політв'язням.* – Гадяч: Гадяч, 2004.
6. *Печерський Антон, Букет Євген. Донька президента УГВР Наталія Осьмак: «Українська держава – воююча сторона Другої світової війни»* // Слово Просвіти: Всеукраїнський культурологічний тижневик. – Ч. 31 (1218). – 2023. – 3–9 серпня.
7. *Лист Михайла П. Летнянина.* – 2001. – 3 лютого // 3 вільних джерел.

Лист Михайла Летнянчина

3 лютого 2001 р.

с. Дорожів, Дрогобицький р-н, Львівська обл.

Я народився і виріс в селі Дорожові. Хочу описати про те, що там відбувалося в 1944 р.

В селі стояла сотня чоловік триста. Командував сотнею ВОРОН. Це було в липні – серпні 1944 р. Бійці були розквартировані по хатах. В Летнянчина Михайла Гавриловича була одна людина на квартирі. Як звати цю людину, ніхто не знав. Зверталися до нього «пан Магістер».

Перед приходом більшовиків десь за 10 днів сотня виїхала з села, а «пан Магістер» остався в цього Летнянчина, а у вересні місяці була облава і много поаристували (поарештували. – Авт.) людей, в тому числі Летнянчина і «Магістра». Летнянчин відбував срок 10 років, а про «пана Магістра» ніхто не знає, де і що з ним сталося.

Летнянчин М.П.

3 лютого 2001 р.

На звороті

В той час, коли сотня стояла, бійці УПА були на квартирі Костика Григорія. То друга хата від тої, де перебував «п. Магістр». В цього Костика було 5 бійців по кличках (на псевдо. – Авт.): «Скіпка», «Сметана», «Крук», «Байда», «Незнаний».

Коли «п. Магістра» і Летнянчина арештували, ми з стрийною (дружина батькового брата. – Авт.), тобто з господинею, найшли пістолет ТТ в стайні під підлогою із 5-тю патронами. Потім забрали хлопці з УПА: Забитко Михайло. Він помер недавно.

Летнянчин М.П.

3/II 2001 р.